

„REVERIE I SANJANJE“ U SUPERVIZIJI KAO INTERSUBJEKTIVNOM PROCESU I ISKUSTVU

„REVERIE AND DREAMING“ IN SUPERVISION AS AN INTERSUBJECTIVE PROCESS AND EXPERIENCE

Stanislav Matačić, Igor Okorn

„Noćne šetnje zimskim gradom
nepomično vrijeme
ostaju nedovršene
naše vječne teme...“
(Amigo, Arsen Dedić, 2004.)

SAŽETAK/SUMMARY:

Supervizijsko iskustvo bitna je sastavnica procesa izobrazbe za psihoanalitičara. U duhu teorije intersubjektivnosti koju smatramo paradigmom psihoanalize 21. stoljeća te nadahnuti člankom „O psihoanalitičkoj superviziji“ (2005.) Thomasa H. Ogdena, pokušali smo prikazati obostrano iskustvo supervizijskog procesa u ulogama supervizora i psihoanalitičara. Naglasak je na superviziji kao zajedničkoj kreativnoj igri u supervizijskom polju (kolateralnom kreativnom psihoanalitičkom procesu) čiji je glavni cilj da supervizor pomogne psihoanalitičaru „odsanjati pacijenta u postojanje“ u mjeri u kojoj psihoanalitičar to još uvijek ne može sam. Iako u supervizijskom procesu stalno treba imati u vidu sve dimenzije i sve važne aspekte potrebne za dobru superviziju, u ovom članku naglasak je na reverieju i „sanjanju“ u intersubjektivnom odnosu supervizora i psihoanalitičara. Pritom su važne uloga i uporaba metafore. Sanjanje je osnovni oblik mišljenja u kojem se otvara „kraljevski put u nesvjesno“, a zajedničko „sanjarenje“ supervizora i psihoanalitičara u okviru (engl. settingu) supervizijskog procesa formativno pomaže psihoanalitičaru na putu kreiranja vlastita profesionalnog identiteta, „vlastita glasa“ psihoanalitičara te, na kraju, u najvažnijem cilju i ishodu: pomaganju pacijentu da omogućavanjem tijeka psihoanalitičkog procesa i iskustva ostvari vlastiti autentični self i prevlada psihičku patnju koja ga je dovela do terapije. Odnos supervizora i psihoanalitičara suštinski je odnos dviju odraslih osoba u kojoj jedna od njih ima mnogo više iskustva u psihoanalitičkim procesima od druge, ali to nikako ne bi trebao biti patronizirajući odnos onoga „koji zna“ prema onome „koji ne zna“.

/The experience of supervision is one of the most important parts of an analyst's training process. In the spirit of the theory of intersubjectivity, which is considered a paradigm of psychoanalysis in the 21. century, and inspired by the paper On Psychoanalytic Supervision (2009) by Thomas H. Ogden, the following paper tries to show the experience of the process of

supervision from both sides, the supervisor's and analyst's. The emphasis is on supervision as a joint creative play in the supervision field (compared to the creative analytic process), where the main aim is for the supervisor to help the analyst to "dream the patient into the existence", to the level that the analyst-analyst is still unable to reach himself/herself. In spite of the fact that we always have to keep in mind all the aspects and dimensions that are necessary for good enough supervision, in this paper the focus is on a "reverie" and "dreaming" in the intersubjective relationship between supervisor and analyst. The role and use of the metaphor are of vital importance to the process. Dreaming is a basic form of thinking through which the "royal road into the unconscious" is opened, while conjoint "dreaming" of the supervisor and analyst in the setting of the supervision process formatively helps the analysts on their path to creating their own professional identity, their "own voice" of the psychoanalyst and in the end, with the most important goal and result: to help the patient through enabling the psychoanalytic process and experience to take place, to create their authentic Self and to overcome the suffering that brought them into therapy. The relationship of the supervisor and the analyst is essentially a relation between the two adults, where one of them has much more experience in psychoanalytic processes than the other, but should not be a patronizing relationship between the one "who knows" and the other "who doesn't know".

KLJUČNE RIJEČI / KEYWORDS:

supervizija/supervision, intersubjektivnost/intersubjectivity, metafora/metaphor, reverie/reverie, sanjanje/dreaming.

Stanislav Matačić, Zagreb, Hrvatsko psihoanalitičko društvo

Stanislav Matačić, Zagreb, member of HPD

Igor Okorn, Ljubljana, Hrvatsko psihoanalitičko društvo

Igor Okorn, member of HPD

UVOD

Kao što je osobna psihoanaliza jedinstveno i neponovljivo iskustvo za sve pacijente, za psihoanalitičke kandidate to je supervizija. Mnogi psihoanalitičari smatraju je važnijom i formativnijom od osobne psihoanalize u edukaciji za bu-

dućeg psihoanalitičara. Također, supervizijski odnos, kao i psihoanalitički proces je koji ima svoje zakonitosti i faze (početnu, srednju i završnu) sa svim njihovim specifičnostima. Nećemo se baviti teorijom supervizije ni specifično-

stima njezinih faza. Cilj nam je prikazati superviziju kao „jedinstveno intersubjektivno iskustvo“ dviju odraslih osoba koje su se susrele u zajedničkom procesu u različitim fazama učenja i otkrivanja psihoanalize s ciljem da u najvećoj mogućoj mjeri pomognu trećoj osobi – pacijentu, koji je istodobno uključen u njihov odnos i isključen iz njega.

Od osamdesetih godina prošlog stoljeća teorija intersubjektivnosti iz ostalih disciplina ulazi i u psihoanalizu te dovodi do redefiniranja poimanja psihoanalitičkog odnosa i procesa. Thomas H. Ogden jedan je od najvažnijih suvremenih psihoanalitičkih autora i sudionika evolucije psihoanalize od „psihologije jedne osobnosti“ (Freudova strukturalna teorija i ideja o neutralnosti analitičara kao „praznog zaslona“) do psihoanalize kao psihologije „dviju osobnosti u odnosu“ ili, kako bi to Ogden rekao, dvaju subjekata. Njegov članak „O psihoanalitičkoj superviziji“ (1) bio nam je nadahnuće i vodič u pisanju ovih bilježaka o zajedničkom supervizijskom procesu i iskustvu u ulogama supervizora i analitičara.

Radi lakšeg razumijevanja, ukratko ćemo objasniti neke psihoanalitičke pojmove i koncepte koji se spominju u ovom članku.

Pojam reverie u psihoanalitičku teoriju i kliničku praksu uvodi W. R. Bion.

Bion je bio psihoanalitičar s iskustvom u radu sa psihotičnim pacijentima koji je razvio vlastitu autentičnu teoriju mišljenja (o kojoj se u ovom članku neće detaljnije govoriti). On povezuje koncept i fenomen reverie s kapacitetom, tj. sposobnošću za izdržavanje frustracije, s potrebom za ljubavlju i s procesima razumijevanja, odnosno učenja. Reverie se povezuje i s promjenom iz materijalnoga u nematerijalno. Bion navodi odnos majke i djeteta i pita se što majka zapravo postiže ljubavlju koju osjeća prema djetetu? Njegova je ideja da je njezina ljubav izražena putem reverieja (funkcije), odnosno pomoću njega, ako se ne uzme u obzir fizički prijenos kanalima komunikacije. Tako se stvara i kapacitet za djetetovo razmišljanje, a sve navedeno zahtijeva odnos (između majke i djeteta) (Sandler) (10).

U našem slučaju reverie se odnosi na odnose između pacijenta i analitičara te između analitičara i supervizora. Reverie nije ljubav, nego način na koji se izražava ljubav (Sandler) (10). Bion kaže: „Reverie je stanje uma (engl. mind) koje je otvoreno za prihvaćanje svih „objekata“ od strane objekta ljubavi i time pruža sposobnost doživljavanja svih djetetovih projektivnih identifikacija, bilo da ih dijete osjeća kao dobre ili loše.“ ((Sandler) (10), prema Bionu, 1962.).

Koncept dreaming, tj. sanjanje, koji od Biona preuzima i Ogden, znači nesvje-

sni psihološki rad, odnosno aktivnost koju osoba provodi svojim proživljavanjem emocionalnog iskustva u budnom stanju i tijekom spavanja (Ogden) (2). Za potrebe ovog članka koncept dreaminga, tj. sanjanja (u zajedničkom intersubjektivnom prostoru) upotrijebljen je prema Bionovoj i Ogdenovoj definiciji te je detaljnije razrađen u nastavku teksta.

T. H. Ogden razvija Pojam „analitički treći“ tijekom nekoliko godina svojega kliničkog rada. „Intersubjektivni treći“, subjekt psihoanalize, u dijalektičkoj je suprotnosti i napetosti između psihoanalitičara i pacijenta kao dviju odvojenih osoba s vlastitim subjektivitetima. Psihoanalitičar i pacijent pridonose međusobnoj nespješnoj intersubjektivnoj konstrukciji „analitičkoga trećega“, ali to čine asimetrično. Tomu posebno pridonose uloge psihoanalitičara i pacijenta te njihov odnos koji se temelji na istraživanju pacijentova nespješnog unutarnjeg svijeta objekata, i to zato što psihoanalitički odnos postoji kako bi pomogao pacijentu postići psihičke promjene koje će mu omogućiti da svoj život živi kao ispunjena osoba (Ogden) (2).

„Supervizijski treći“ odnosi se na definiciju pojma koji uvodi Ogden, tj. „analitički treći“, ali ima u vidu odnos supervizora i psihoanalitičara. I supervizor i psihoanalitičar pridonose međusobnoj nespješnoj intersubjektivnoj konstrukciji „supervizijskoga trećega“, ali nji-

hov je odnos usmjeren na istraživanje odnosa i zbivanja u polju „analitičkoga trećega“, tj. u odnosu psihoanalitičara i pacijenta te posljedično u pripremi i vraćanju „proučenog materijala u polju supervizijskoga trećega“ u psihoanalitički proces i polje „analitičkoga trećega“.

Ogden (1), na Bionovu tragu, u duhu intersubjektivnosti te preuzimajući termin od J. L. Borgesa (3), ističe da su i psihoanalitički i supervizijski proces „navođeno sanjanje“ (engl. guided dreaming) te da se mnoštvo emocionalnih sila i iskustava prepleće na sličan način i u psihoanalitičkom i supervizijskom odnosu.

Za razliku od kognitivne paradigme učenja u kojoj učitelj poučava učenika, što je prevladavalo u teoriji psihoanalitičke supervizije, u svjetlu intersubjektivizma riječ je o poimanju supervizijskog procesa kao obostranog kreativnog i manje asimetričnog odnosa nego što je to u terapijskoj psihoanalizi, u kojem supervizor kao osoba s više iskustva u psihoanalizi organizira okvir (engl. setting) supervizije u kojem će pomoći psihoanalitičaru da „odsanja“ (engl. dreaming) pacijenta, odnosno da, kao što to u psihoanalizi čini tzv. freudovski par (Bollas) (4) kreiranjem „analitičkoga trećega“ (Ogden) (5) u superviziji zajedno kreiraju, odnosno zajedno „odsanjaju“ „supervizijskoga trećega“ (ili „analitičkoga četvrtoga“) koji je u međud odnosu s „analitičkim trećim“.

Slijedeći Biona i Freuda, Ogden sanjanje (engl. dreaming) i sanjarenje (fra. reverie) poima kao osnovne oblike mišljenja u kojima ne samo da se u mnogo većoj mjeri izražava subjektovo nesvjesno nego se u intersubjektivnom ili psihoanalitičkom polju (5) kreira „novi subjekt“, odnosno događaju se promjene subjekta u psihoanalizi.

San tijekom spavanja za Freuda i rane psihoanalitičare bio je „kraljevski put u nesvjesno“, a kasnije je postao transfer analizanda prema psihoanalitičaru. U novoj paradigmi psihoanalize to je kontratransfer psihoanalitičara utopljen u zajedničkom sanjarenju (fra. reverie) s analizandom u intersubjektivnom, psihoanalitičkom polju. Da bi „pronašao“ pacijenta, psihoanalitičar se mora moći „izgubiti u psihoanalitičkom procesu“, navodi Bollas (7). Neiskusnom kandidatu to je teško i za to mu treba supervizijsko iskustvo u kojem će mu supervizor pomoći razviti sposobnost za reverie.

NAŠ OKVIR I ISKUSTVO

Za razliku od supervizija, u nekim drugim okolnostima, bilo grupnim ili individualnim, (npr. s djelatnicima na psihijatrijskim odjelima ili početnicima u psihijatriji i psihoterapiji bez čvrsta osobnog iskustva u psihoanalitičkoj terapiji) u settingu sa psihoanalitičkim kandidatom koji iza sebe ima više od

tristo sati osobne analize, uloga supervizora u podupiranju i korigiranju temeljnog okvira psihoanalize (postavljanja i održavanja psihodinamičkog settinga i osnovnog pravila, reguliranja plaćanja terapije, uloge treće strane u procesu i sl.) mnogo je manja. Kandidat na osnovi osobnog iskustva sve to introjicira u obliku „unutarnjeg settinga“ u vlastitoj terapiji. Time je naglasak više na zajedničkom razumijevanju „tko je taj pacijent“, koje u svojem kliničkom materijalu donosi psihoanalitičar. Taj materijal već predstavlja „analitičkog trećeg“ u Ogdenovu značenju pojma (5) te se u superviziji transformira zajedničkim „sanjarenjem“ (fra. reverie) obaju subjekata supervizijskog procesa u „supervizijskoga trećega“ („analitičkoga četvrtoga“), kojeg psihoanalitičar „odnosi u sebi“ natrag u analizu i koji je, kako kaže Ogden, u stalnom dijalektičkom međuodnosu s „analitičkim trećim“.

Setting supervizije zahtijeva okvir i dogovor kao što psihoanaliza zahtijeva psihoanalitički okvir i dogovor.

„Psihoanalitičar povjerava svojem supervizoru sve svoje vrlo osobne, nesvjesne, svjesne, predivjesne sadržaje o iskustvu, intimnosti, usamljenosti, životnosti, umrtvljenosti itd. psihoanalitičkog odnosa te o svojim razmišljanjima i fantazijama o pacijentu.“ (1)

„Supervizijsko iskustvo proces je u kojem supervizor želi pomoći psiho-

analitičaru da 'odsanja' elemente svojeg iskustva s pacijentom u psihoanalitičkom odnosu koje psihoanalitičar nije mogao prije toga 'odsanjati.'" (1)

„To proizlazi iz toga da je psihoanalitičarova sposobnost emocionalnog iskustva u radu s pacijentom ograničena do mjere do koje je ometan njegov proces doživljavanja i razmišljanja u radu s pacijentom." (1)

Okvir supervizije posve je sigurno slobodniji nego u terapiji. Stabilnost okoline (okoline kao majke, okolinske majke – Winnicot) (8) manje je važna od stabilnosti okoline u psihoanalizi.

Živeći i radeći u različitim gradovima i državama, ponekad smo se nalazili i u kavanama, od Trsta, Ljubljane i Zagreba do Sarajeva, a da to nije ometalo proces. Zajedno smo kao supervizor i analizand odlazili i u vanjsku realnost, a ne samo u unutarnji svijet. Stjecajem okolnosti, to su bile bivše austrougarske lokacije, kao da smo i u vanjskom prostoru zajedno bili „u potrazi za Freudom" i psihoanalizom.

Tako bismo možda mogli metaforički pojmiti superviziju kao očinski odnos, čak i kad je žena supervizor. Od paradigme „terapeuta kao majke koja održava gnijezdo" do supervizora/supervizorice kao „oca koji dijete vodi za ruku u šetnju".

Supervizor je primarno triangularni objekt, onaj treći, „uljez" u dijadi koju čine psihoanalitičar i pacijent. On je „hodač na žici" između različitih settinga, kako to navodi Antonius Stufkens (9). Također, nerazriješeni transferi prenose se iz terapije u superviziju, supervizor ih može prepoznati i uputiti psihoanalitičara o čemu da razgovara na vlastitoj terapiji, a ako je terapija završena, supervizor ih može interpretirati.

U doba kad tehnologija nepovratno mijenja stare modele komunikacije uvriježeno je mišljenje većine psihoanalitičara da tzv. remote supervision ili supervizija na daljinu primjenom tehnoloških sredstava uopće nije upitna, nego itekako pomaže u jednostavnijoj organizaciji i održavanju okvira supervizije, a oko analize remote analysis ili popularnije „Skype analize" još se „lome koplja" o tome koliko ona „izdaje" bit psihoanalize („dviije osobe – dva tijela i uma u jednoj sobi", pitanje privatnosti i sl.).

Naše je iskustvo, zato što živimo u različitim gradovima i državama, uglavnom bilo organizirano u okviru „supervizije na daljinu" primjenom različitih tehnoloških sredstava: laptopa, tableta, mobitela...

Smatramo da je važno istaknuti da nam primjena tehnologije ni najmanje nije umanjila mogućnost zajedničkog

sanjarenja (fra. reverie) pacijenta kojeg smatramo suštinom psihoanalitičke supervizije.

Kad je riječ o predstavljanju kliničkog materijala, preporučuje se da supervizor bude taj koji će se prilagoditi potrebama psihoanalitičara premda i supervizor ima određene preferencije. Kreaciju intersubjektivnog supervizijskog polja najbolje je prepustiti procesu, odnosno svaki par za sebe treba pronaći najbolji model za zajednički rad. Hoće li analitičar unaprijed slati zapise seansa supervizoru, hoće li ih supervizor pročitati prije supervizijskog sata, hoće li psihoanalitičar čitati seansu napisanu za superviziju na supervizijskom satu, hoće li je supervizor samo slušati ili će je i pratiti putem napisanog teksta i hoće li psihoanalitičar interpretirati seansu izravno iz bilješki, pitanje je suglasnosti i usklađenja između obaju sudionika. Smatramo da se cilj – zajedničko sanjarenje pacijenta, može najbolje postići ako se oba sudionika dobro osjećaju u uspostavljenom okviru.

Dakle, u našem slučaju uglavnom je bilo riječi o modelu supervizije na daljinu putem Skypea uz slobodnu prezentaciju bilješki sa seansi koje supervizor nije prije vidio u tekstu, naravno, uz iznimku inicijalnog predstavljanja pacijenta i prvih nekoliko seansi. Psihoanalitičar je preferirao voditi bilješke tijekom analitičke seanse, a supervizor

također preferira superviziju a prima vista bez prethodne pripreme.

Okvir supervizije slobodniji je i kad je riječ o susretu izvan sati supervizije, koji također čine dio matrice supervizijskog odnosa i procesa. Ponekad i darovi supervizanda supervizoru ili obrnuto mogu biti dio prenošenja putem akcije nečega što pripada iskustvu „supervizijskoga trećega“ u smislu „interpretacije putem akcije“ (Ogden) (11).

Psihoanalitičarova vinjeta – „Dida moj...“

„Čini se da smo tijekom cjelokupnog procesa supervizije i izvan seansi bili u nekom stanju stalnog reveriea i sanjarenja u intersubjektivnom polju. Sjećam se supervizije u Zagrebu kad smo krenuli u šetnju nakon supervizije uz kavu do diskografske kuće te mi je supervizor darovao CD „Matija svira Arsena“ na kojem džez pijanist Matija Dedić svira skladbe svojeg oca Arsena Dedića. Na CD-u se nalazi meni možda najdraža pjesma „Dida moj... bolestan je unuk tvoj...“ To je snažna metafora za odnos supervizor – ja – pacijent i intenzivna nesvjesna slika pacijentova negativnog sustava djed – pacijentov otac – pacijent (bolestan unuk). U unukovoj poruci u pjesmi osjete se toplina, ljubav i poštovanje, ali i osjećaj sigurnosti i „besmrtnosti“ veze. U Arsenovoj pjesmi ne spominje se otac, kao da je nevidljiv,

ali „postoji“ upravo putem osjećaja veze (intersubjektivnosti) između unuka i „dide“. To nam govori i o intersubjektivnim poljima između djeda i njegova sina – oca te između oca i unuka (sina), odnosno pacijenta. Možda se na tako putem (nevidljiva) oca – terapeuta u psihoanalizi može osjetiti i prelazak topline, ljubavi, osjećaja sigurnosti, poštovanja itd. između intersubjektivnih polja pacijent – psihoanalitičar te psihoanalitičar – supervizor.

Iz međusobnog reverieja supervizije proizlazi i misao da u pjesmi „Dida moj“ (i CD-u Matije Dedića) sin na autentičan (džez) način interpretira očev repertoar. Kao što analitizand treba „svirati“ na svoj kreativan način, a ima predložak (supervizora i svojeg psihoanalitičara) po kojem svira.

Možemo istaknuti da se, ne baš posve slučajno, negdje u nesvjesnom polju intersubjektivnih odnosa u metafori i pjesmi „Dida moj“ kriju odnosi između supervizorova bivšeg supervizora, supervizora i psihoanalitičara (pacijenta supervizorova supervizora).

„Možda i nisam u pravu... Biti u pravu nije isto što govoriti istinu. Biti u pravu funkcija je ‘jednoga’ (selfa), ali govoriti istinu stvar je odnosa (intersubjektivnosti).“ (12)

Druga je za nas važna pjesma u intersubjektivnom polju supervizije Arse-

nova pjesma „Amigo“ („Na zlu putu“, 2004.) kao slika odnosa supervizor – psihoanalitičar. Treba napomenuti i da je veliki pjesnik i pjevač Arsen Dedić preminuo tijekom našeg supervizijskog iskustva.

ODNOS I TRANSFERI U SUPERVIZIJI

„Pitanje glasi: Čija je psihoanaliza stvar supervizije i tko je tu „pacijent“?

Odgovor glasi da je pacijent koji je predstavljen u superviziji zapravo „fikcija“ koju je kreirao psihoanalitičar, što znači da supervizor i psihoanalitičar u život i superviziju donose ono što je istina o psihoanalitičarovu iskustvu koje nastaje na svjesnoj, predsvjesnoj i nesvjesnoj razini u psihoanalitičkom odnosu (1).“

Smatramo da je za uspostavu intersubjektivnog „supervizijskog polja“ koje na početku obuhvaća tri lika bitno da psihoanalitičar ne osjeća strah od supervizora kao autoriteta.

Takozvane „umri muški“ (engl. die hard) supervizije u kojima je supervizor strog, ali i grub prema psihoanalitičaru te u njemu stalno ili povremeno izaziva osjećaj da nešto „pogrešno čini“, bilo u obliku individualne ili grupne supervizije, autoritarna su prošlost i za njih ne bi trebalo biti mjesta u edukaciji za psihoanalitičara.

Strah je to onoga „koji ne zna“ i stalno je za „nešto kriv“ u očima autoriteta, tj. onoga koji navodno „posjeduje znanje“. Supervizor i psihoanalitičar u intersubjektivnoj su paradigmi odnosa poput roditelja i djeteta koji se zajedno igraju na teme koje u polje „igre“ donosi dijete. Oni su samo iskusniji i neiskusniji igrači u psihoanalitičkom (supervizijskom) polju. „Roditelj i dijete“ samo su metafore i supervizor nikad ne smije smetnuti s uma da je supervizijski proces odnos dviju odraslih osoba.

U kojem su međuodnosu „analitički treći“ i „supervizijski treći“ („analitički četvrti“)?

U svakom slučaju, trebali bi biti u dijalektičkom međuodnosu što znači da kontinuirano i naizmjenično utječu jedan na drugoga. Psihoanalitičar „odnosi“ „supervizijskoga trećega“ natrag u analizu kako bi utjecao na „analitičkoga trećega“. Psihoanalitičar to osjeća u analizi s pacijentom: kao da analizand nesvjesno zna o čemu su oni razgovarali na superviziji te se to pojavljuje u idućim seansama.

„Supervizijski treći“ utječe na „analitičkoga trećega“ u smislu „reflektirajućeg procesa“ (Searls, Ogden) (1). Klasična literatura o superviziji ističe postojanje tzv. „paralelnog procesa“ u kojem se transfer pacijenta prema psihoanalitičaru u određenoj mjeri nesvjesno prenosi na odnos psihoanalitičara

prema supervizoru, koji bi to trebao prepoznati, a ponekad i interpretirati psihoanalitičaru. Primjerice, pacijent počinje „uzdrnavati setting“ psihoanalize propuštajući seanse ili izbjegavajući plaćanje pa to nesvjesno počinje činiti i supervizand na superviziji. Ima i mnogo suptilnijih vidova manifestacije tog paralelnog procesa.

Ogden (1) kritički promatra taj koncept paralelnog procesa u smislu da bi on isticao samo jednosmjernost prijenosa fenomena iz psihoanalitičkog u supervizijski proces i stoga predlaže termin preuzet od Searlesa, „reflektirajući proces“, koji bi u biti bio dvosmjernan, odnosno nesvjesni i svjesni fenomeni iz jednog procesa pretaču se u drugi u obama smjerovima te kontinuirano i dijalektički utječu jedan na drugi.

JEZIK KOMUNIKACIJE U SUPERVIZIJI

Jezik bi u što većoj mjeri trebao biti slobodan i spontan sa što manjom uporabom teorijskih koncepata i tehničkih termina, osim kad je to neizbježno.

Loewald (13) navodi: „Možemo reći da jezik povezuje ljudska bića i self sa svijetom objekata te da povezuje apstraktnu misao s tjelesnom konkretnošću i snagom života.“ Upravo je zato u psihoanalitičkom procesu jezik koji se rabi u odnosu između pacijenta i psihoanali-

tičara (supervizora i psihoanalitičara, dodali bismo) iznimno važan. On nije samo sadržaj nego i forma (estetika) psihoanalitičkog procesa.

Slažemo se i s Antoninom Ferrom (14) da je psihoanaliza ipak mnogo više od interpretacije transfera i otpora kao što je slučaju u klasičnoj psihoanalizi; ona je i kreativna igra metaforama u psihoanalitičkom polju, prijelaznom prostoru (Winnicott) (15).

Supervizija jest to drugo, još u većoj mjeri, a metafora je moćno sredstvo izražavanja nesvjesnoga i njegova prepoznavanja. Kao jezična forma, izravno je povezana sa zakonitostima djelovanja primarnoga (nesvjesnoga) procesa mišljenja na mehanizam pomicanja (engl. displacement) koji se uz sažimanje i simbolizaciju još od Freuda (1900.) opisivao kao jedan od stožernih elemenata tvorbe sna (engl. dreamwork) (16).

Sve naše obostrane asocijacije (engl. dreamwork) na stripove, knjige, filmove i umjetničke slike bile su reverie, kreacije „supervizijskoga trećega“, novog subjekta u supervizijskom polju – intersubjektivnom prostoru.

Tako kreacijom „supervizijskoga trećega“ bolje možemo odsanjati „analitičkoga trećega“.

Ogden (1) navodi i kako je iznimno važno moći „gubiti vrijeme“ (engl. wasting

time) tijekom supervizijskog sata, odnosno slobodno se obostrano prepustiti asocijacijama na knjige, filmove, slike, pjesme, mitove, religiju i dr. bez griznje savjesti zato što „nije riječ o kliničkom materijalu“ jer je njihova pojava u polju supervizije manifestacija „supervizijskoga trećega“.

Vinjeta o identifikaciji pacijenta s vlastitim ocem

Pacijent ima sljedeći san: nalazi se u velikoj zgradi i ulazi u sobu u kojoj je sve u neredu i kaosu. U sobi su hranili malo dijete. Pacijent počne pospremati stol za kojim se dijete hranilo. Ima osjećaj da je u toj zgradi netko glavni. Zatim dolazi taj glavni, ima dugu kosu i bradu, pacijent pomisli kako je on terapeut njegov oca i podsjeća ga na prijatelja koji je teolog (Kristov izaslanik). U snu pacijent kaže: „Ah, ti si taj!“. Pacijent pomisli na mene i kaže: „Vi imate dugu kosu i bradu, ali imam je i ja.“

To u pacijentu probudi ideju da je on „taj“ u snovima koji je bio očev terapeut, to jest njegov „izaslanik“. Kao da u jednom dijelu pacijentova unutarnjeg svijeta vrijedi formula: Glavni = Otac = Ja = Terapeut = (Teolog) = Bog (ili njegov izaslanik); svi smo jedno, svi smo jedno pleme, svi smo vjernici, svi smo On... Ideja da smo svi jedno (pleme) može biti povezana i s time da su supervizor – supervizand – pacijent svi jedno pleme.

Asocijacija i ideja odnose se na djetetovu „kontraidentifikaciju“ s roditeljem – doživljaj roditelja kao dio vlastita selfa; lažna osobnost i uništavanje vlastita selfa – kao kad bi roditelji, odnosno objekti identifikacije djeteta njega identificirali, odnosno kad bi ga u unutarnjem svijetu i uvjerenju doživljavali kao fantazmu neke stvarne ili izmišljene osobe, npr. Krista, „izaslanika roditeljskih iluzija“.

To bi dovelo do problema, dijete bi počelo živjeti život iluzije roditelja i njihovih fantazija te bi postalo „protagonistom i igračem iluzije svojeg roditelja, a izgubilo bi svoje iluzije i fantazije“.

Kao kad bi psihoanalitičar počeo raditi i stvarati okolinu u psihoanalizi s pacijentom prema „modelu i iluziji“ svojeg supervizora i time izgubio svoj (analitički) self.

Podsjetimo se Meltzera, koji kaže: „Svaki psihoanalitičar vođen svojim učiteljima i literaturom mora ‘otkriti’ cijelu psihoanalizu za sebe.“ (17)

Putem intersubjektivnog odnosa i polja supervizand otkriva sebe (i psihoanalizu) u odnosu sa supervizorom, kao što analizand otkriva sebe u odnosu s analitičarom.

Komentar supervizora

Vrlo rano u superviziji pojavila se metafora Krista za odnos pacijentova oca

prema svojem sinu prvorođencu. Supervizor je iz određenog događaja iz djetinjstva koji je supervizand ispričao vizualizirao prizor djeteta – pacijenta kao raspetog Krista te to priopćio supervizandu. Ta snažna metaforička slika nastala je u zajedničkom polju reverie u superviziji i iako nikad nije bila interpretirana pacijentu, ostala je važan ključ za „odsanjavanje“ pacijenta, što se vidi i u primjeru analitičarova razumijevanja navedenog sna.

Uočljiva je i dvostruka identifikacija pacijenta s psihoanalitičarom: kao narcističkog alter-ega („i vi imate dugu kosu i bradu, a imam ih i ja“), ali i stapanja s „božanskom prirodom“ idealiziranog psihoanalitičara i psihoanalize kao izrazom rane transferne slike Oca – Boga („svi smo On, jedno, isto pleme...“).

Konfuzija u identitetu pacijenta mogla bi se prenijeti i na psihoanalitičara i supervizijski odnos, a zaista se i prenosi u snu i reverieju, ali u supervizijskom odnosu razumijeva se, razlučuje i izražava putem metafore.

PROCES SUPERVIZIJE I KREATIVNOST

Proces supervizije kao zajedničkog iskustva u kojem supervizor pomaže analitičaru „odsanjati pacijenta u postojanje“ (Ogden) (1) okretanje je paradigme kognitivnog učenja: od „ne

znam“ i iluzije „sad sve znam ili mišlim da sve znam“ do „svjestan sam da ne znam, ali se više ne bojim suočiti s neznanjem, s nesvjesnim“, odnosno mogu postati psihoanalitičarom.

Ili Sokratovim riječima: „Ja sam mudar čovjek zato što znam da ništa ne znam.“

Trebamo razumjeti nesvjesnu međuigru supervizijskog i psihoanalitičkog odnosa. Odnos između pacijenta i terapeuta često odražava odnos između terapeuta i supervizora (na svjesnoj i nesvjesnoj razini) (Ogden, prema Searlsu) (1).

To znači da psihoanalitički odnos oživljava kao nesvjesna i svjesna dimenzija supervizijskog odnosa. Ključno je i da analitičar i supervizor „sanjaju“ međusobnost i interakciju između psihoanalitičkog i supervizijskog odnosa.

Svaki supervizijski par to čini na autentičan i jedinstven način.

Supervizijsko iskustvo i njegova završna evaluacija završna su inicijacija za postanak psihoanalitičarom. Budući da se budući psihoanalitičar u svojem radu s prvim pacijentima na kauču identificira s tim kako se njegov vlastiti psihoanalitičar odnosio prema njemu (identifikacija s majkom – psihoanalitičarom) te imitira njegov stil i intervencije, u još se većoj mjeri identificira sa supervizorom te ga introjicira (kao triangularnog oca).

Iznimno je bitno da ta dva iskustva na kraju ne stvore copycat psihoanalitičara koji će svjesno ili nesvjesno oponašati svojeg psihoanalitičara ili supervizora. Važno je da svaki novi psihoanalitičar pronade svoj „vlastiti glas“, svoju jedinstvenost. Jasno je da se to stječe s vremenom i da je, kao kod djeteta, oponašanje roditelja neizbježan dio procesa. Ipak, i psihoanalitičar i supervizor trebali bi imati na umu da je cilj obaju procesa stvoriti autentičnost subjekta. Supervizor to može poticati upravo razvijanjem intrasubjektivnog polja i procesa u kojem oba sudionika uče psihoanalizu, nasuprot paradigmi profesor – učenik, a taj proces ne uspostavlja se poučavanjem, nego prepustanjem sanjarenju (fra. reverie).

Psihoanalitičarova vinjeta – Salomonov sud

Pacijent pripovijeda san u kojem sanja svoj dom i majku te nekoliko mangu-pa koji prave zbrku i galamu. Prijetnja su i majci i njemu. Pacijent želi zaštititi majku, a njegova majka pokušava smiriti njihovu agresivnost. Majka i on štite jedno drugo. U ljutnji pacijent kaže: „Bando, što ću vam ja učiniti kad budem imao mogućnost i snage za to! Pokazat ću ja vama!“

Pacijent iznosi asocijacije kako osjeća kao da je ta banda prognala majku iz kuće, on je bio nemoćan i nije mogao ništa učiniti.

(Psihoanalitičar o tom snu razmišlja u smislu razvoda roditelja i više se usredotočuje na „neutralnu“ interpretaciju.)

A: „Vi i majka u snovima osjećate zajedno – u snovima oboje želite otjerati bandu, oboje pokušavate najbolje, majka želi smiriti situaciju?“

P: „Da, ali kao da ne može. Situacija je opasna, majka se nekako želi pomiriti s njima, ali kao da su neki iz te bande izgubili glavu, poludjeli...“

(Psihoanalitičar se pita kako je stvarno došlo do majčina odlaska.)

A: „Možda je za vas oboje tad to bilo previše. Mnogo se toga događalo izvan kuće, izvan vašeg odnosa?“

P: „Da, koliko je toga bilo vani, a ja ni za što nisam znao. (...) (tišina) Sad osjećam neku krivnju (psihoanalitičar pomisli osjeća li da bi bilo bolje da ima majku i uz to je nemoćan) – kao da su se za mene borili, tko će me imati, kod koga ću ostati.“

A: „Mogli bi vas rastrgati u toj borbi?“

(Psihoanalitičar se pita koliko majka može voljeti dijete da bi popustila u borbi za njega.)

P: (zaplače) „Ne znam. Vidim da sam danas na majčinoj strani. Ali ona je popustila u toj borbi. Zar nije više htjela biti majka?“

A: (Psihoanalitičar suosjeća i u reveriju se pita zna li pacijent priču o Salomonu.)

„Ili je popustila kako vas ne bi rastrgali.“

P: „Da, da. Sad mi u misli dolazi priča o Salomonu. (...) Tko je sad Salomon koji će odlučiti i reći kome pripada sin! I ja sam htio ostati u toj kući...“

(Psihoanalitičar pomisli: zapravo je htio i ostao u majčinoj kući.)

A: „Možda ste htjeli ostati i ostali ste jer ste željeli da i majka ostane i da ste svi troje zajedno... Željeli ste i oca i majku... Njih oboje i vas zajedno. Majka nije dopustila da vas rastrgaju. Otišla je, ali vas nije napustila.“ (Kao da ga želim vratiti u naručje majci.)

P: „To je lijepa misao. Dugo smo bili razdvojeni. Danas osjećam da smo opet povezani.“

(„Kao i mi“, pomisli psihoanalitičar.)

O tome tko je Salomon, tko bi trebao odlučiti kome pripada sin, psihoanalitičar i pacijent razgovaraju na sljedećoj seansi. Psihoanalitičar prati pacijenta, održava odnos i sadržava (engl. containment) sve što pacijent proživljava. Na toj seansi pitanja su više bila u obliku asocijacija iz kontratransfernih doživljavanja na iznesen pacijentov materijal. Psihoanalitičar poručuje da se osjećao kao da je toliko „duboko u odnosu s pacijentom“ da ne treba „misliti“.

A: „Pitali ste se jučer gdje je Salomon, tko bi trebao odlučiti o tome tko je prava djetetova majka. Kao da ste na sebe preuzeli Salomonov teret i njegove odluke. Kao dijete. Tko bi trebao reći čiji ste sin, tko je majka?“

P: „Precjenjujem se i preuveličavam. (Shvaća i osjeća da nije on mogao odlučiti.) (...) Čini mi se da sam ja tad odlučio da želim ostati kod kuće.“ (Zaplače, u proživljavanju je traume.)

(Psihoanalitičar osjeća da treba skinuti težinu i teret odluke i krivnje s njega, a istodobno mu pokazati da suosjeća s njim.)

A: „Koliko je to bolno i teško i koliku su težinu prenijeli na vas, malo dijete, za Salomonovu odluku. Sad to osjećate i doživljavate...“

U Salomonovoj priči majčinska ljubav ta je koja presuđuje, a ne laž. Salomon je prepoznaje i presuđuje tko je prava majka sinu.

Komentar supervizora

Navedena vinjeta pripada vrlo kreativnoj fazi psihoanalitičkog procesa na prijelazu druge u treću godinu, a i dio je završne faze supervizije. Vidljivo je kako su oba sudionika duboko u procesu i odnosu, zajedno u iskustvu „analitičkoga trećega“. Supervizor zaista nije imao ništa bitno za dodati, osim

promatrati i uživati u ljepoti psihoanalitičkog procesa. Metafora Salomonova suda pojavila se, naravno, i u njegovim mislima dok je slušao narativ seanse, ali nije je bilo potrebno izgovoriti, psihoanalitičar ju je prvi verbalizirao na supervizijskom satu baš kao što je to pacijent prvi učinio na seansi. Svi smo se pronašli i razumjeli u istoj metaforičkoj slici, u zajedničkom reverieju. Supervizor si je mogao samozadovoljno utvarati da je i on malo pridonio toj nasdasve kreativnoj igri psihoanalitičara i analizanda u intersubjektivnom polju, prijelaznom prostoru. Da su pojava i slike iz Biblije povezane i s njegovom slobodom da gotovo dvije godine prije na određeni prizor iz kliničkog materijala asocira prizor raspetog Krista na križu.

Na kraju, najvažnije je da je ta slika oslobodila „zatočeni afekt“ traume iz pacijentova djetinjstva i da su seanse na kojima se to otkrilo bile iznimno potresne i katarzične te vrlo važne u procesu liječenja psihoanalizom.

Psihoanalitičarova vinjeta – od ideje „sve znam“ do „ništa ne znam i trebam se prepustiti novom razmišljanju“

Sjećam se da mi je supervizor, kad mi se rodila „strašna ideja“ da znam koji je sadržaj na slikama pacijentova oca i da već unaprijed znam kako će mi supervizor „interpretirati“ nacrtane slike

oca mojeg pacijenta koje mu šaljem e-poštom, odgovorio vrlo kratko: „Vidio sam – jeziv kič!“

To me malo iznenadilo – on od svega vidi „samo kič“?

Kad razmišljam o „neestetici“, razmišljam i o „neestetskom odnosu“, o odnosu bez ljepote i forme. O odnosu „jeziva kiča“.

U terapiji razmišljanje zatim počne prelaziti s odnosa otac – sin i njihova međusobnog doživljavanja na pitanja i sanjarenja o tome kako pacijent doživljava psihoanalitičara. Kakvu sliku psihoanalitičar „slika“ pacijentu o njemu samome i njihovom odnosu i kako pacijent sebe doživljava u toj slici.

Analizand je u superviziji sa supervizorom razmišljao o tome što znači estetika (forma i ljepota) u odnosu psihoanalitičar – pacijent i kakvu „nesvjesnu“ poruku kreativnoga i „umjetničkoga“ (estetskoga ili neestetskoga) prenose supervizor i psihoanalitičar svojim odnosom („supervizijskim trećim“) u terapiju s pacijentom („analitički treći“). Ideja o kojoj razgovaramo u superviziji jest da ni terapija niti supervizija ne bi trebale postati „jezivi kič“ i „prazna, neestetska“, ali „psihoanalitički i supervizijski pravilna poruka – poruka rigidnih pravila psihoanalize, pravilnih, ali nepotrebnih interpretacija za pacijenta, nešto što psihoanalitičar treba učiniti

jer tako nalažu pravila“, a ne poruka kreativnosti, autentičnosti, spontanosti, ljepote igranja, dakle, „estetska poruka“.

Harris Williams, referirajući se na Meltzera (1975.), kaže da su veliki umjetnik i znanstvenik uvijek ista osoba. Umjetnost i znanost preklapaju se u promatranju i istraživanju svijeta koji doživljavamo. Umjetnost i religija preklapaju se u reverieju i unutarnjem promatranju, a religija i znanost preklapaju se u poštovanju ideje o stvarnosti, koja nije ni otkrivena niti zamišljena, ali postoji izvan naše želje i kontrole (12).

U tom smislu, zanimljiv opis psihoanalize povezan sa psihoanalitičkim procesom kao estetskim procesom jest da psihoanaliza istražuje istinu emocionalnog iskustva (u psihoanalitičkom odnosu) promatranjem i čuđenjem objektu istraživanja, koji budi znanstvenu zainteresiranost i znatiželju, ali ne može se istražiti znanstvenim idejama i sredstvima (12).

Ako je cilj suvremene psihoanalize „predstaviti pacijenta njemu samome“ (kako kaže Bion) i u njemu aktivirati emocionalne sukobe koji će potaknuti njegovo razmišljanje i mentalni razvoj, ona treba uključivati i osiguravati estetske elemente. Harris Williams (12) kaže da, ako je psihoanaliza umjetničko djelo sa znanstvenim objektom istraživanja, u vidu treba imati i sljedeće:

- „umjetnički“ (psihoanalitički) reverie potiče dubinu i brzinu razmišljanja i stvara veze (linkove) izvan svjesne kontrole;
- pojačava sposobnost nerazumijevanja jer je to dio umjetničkog procesa i stvaranja;
- ako možemo dopustiti da klinička situacija bude i umjetnička, time omogućujemo i razlikovanje i održavanje razlike između „razmišljanja o terapiji“ (izvan psihoanalitičkog settinga) i doživljavanja znanstvenih i umjetničkih dijelova terapije, odnosno psihoanalitičkog procesa (12).

ISHOD ILI CILJEVI SUPERVIZIJSKOG ISKUSTVA

Liječenje u psihoanalitičkom smislu zaista je oslobađanje osobnog rasta i razvoja, razvijanje sposobnosti za život u intersubjektivnim poljima, objektivnim odnosima i radu. Ishod, odnosno ciljevi psihoanalitičkog procesa u psihoanalitičkom odnosu stvaranjem „analitičkoga trećega“ jesu liječenje, razvoj i rast u intersubjektivnim poljima te rast intersubjektivnog polja. Pacijent stječe novo iskustvo koje ni njemu niti psihoanalitičaru nije unaprijed poznato. Ako povučemo paralelu i pokušamo istaknuti ciljeve supervizijskog procesa, mogli bismo navesti sljedeće:

Ad 1) Supervizijski proces i supervizijsko iskustvo trebali bi putem supervizij-

skog odnosa („trećega“) stvoriti uvjete za dovoljno dobar psihoanalitički proces.

Ad 2) U polju „supervizijskoga trećega“ („analitički četvrti“) treba omogućiti da se pacijentu osigura dovoljno dobro okruženje za terapiju te da se pritom od psihoanalitičara u supervizijskom odnosu pripremi stvori dobrog psihoanalitičara i da mu se putem supervizijskog odnosa omoguće (reverie, navođeno sanjanje) prostor za igranje, učenje i razvoj te mogućnost da ostvari vlastitu kreativnost i kvalitetu kao psihoanalitičara, tj. da razvije svoj pravi psihoanalitički self.

Ad 3) Također, zadatak je supervizora osigurati okvir za razvoj supervizijskog procesa, odnosa i iskustva u kojem će se oba sudionika dobro osjećati, uživati u kreaciji te zajedno rasti i kao psihoanalitičari i kao sadašnji, a možda i budući supervizori.

Ad 4) Cilj je supervizora potaknuti supervizanda na stjecanje zvanja psihoanalitičara, „voditi ga za ruku“ dvije godine dok je još „nesiguran na vlastitim nogama“, ne odmagati mu poticanjem identifikacije s njim, nego mu širom otvoriti vrata mogućnosti pronalaženja „vlastita glasa“, vlastita autentičnoga „psihoanalitičkog selfa“.

Ad 5) Naravno, najvažniji je zajednički zadatak obaju sudionika pomoći pacijentu koji pati, odnosno putem supervi-

zijskog procesa olakšati razvoj psihoanalitičkog procesa liječenja.

Na kraju treba istaknuti da smo, kao supervizijski proces, i ovaj tekst gradili intersubjektivno: razgovarali smo o tekstu uživo i putem Skypea te na-

izmjenično obostrano upisivali vlastite asocijacije i prorade te ga jedan drugome dopunjenog slali e-poštom.

Nadamo se da smo u tome uspjeli i prikazali sanjarenje (reverie) u supervizijskom iskustvu s obaju gledišta.

REFERENCE

1. Ogden, T.H. (2005.). On psychoanalytic supervision. *International Journal of Psycho-Analysis*, 86:1265-1280
2. Ogden, T. H. (2004.). *Reverie and Interpretation; Sensing Something Human*. A Jason Aronson Book, Oxford: 107-110.
3. Borges, J.L. (1970.). Preface. Dr Brodie's report, NT DiGiovanni, translator, p. 11-4. London: Penguin, 1976.
4. Bollas, Ch. (2007.). *The Freudian Moment*, Karnac Books, London, 2013.
5. Ogden, T.H. (1994.). *The Analytic Third: Working with Intersubjective Clinical Facts*. *Int. J. Psycho-Anal.*, 75:3-19.
6. Ferro, A., Civitaresse G. (2015.). *The analytic Field and its transformations*, Karnac Books, London.
7. Bollas, Ch. (1987.). *The shadow of the object; Psychoanalysis of the unthought known*, Free Association Books, London.
8. Winnicott, D.W. (1962.). *The development of the capacity to concern*, *The Bulletin of the Menninger Clinic* 27:167-176.
9. Stufkens, A. (2011.). *Supervisor as thightrope walker (predavanje u ciklusu Trainig for trainers)*, Dutch Psychoanalytical Society, Amsterdam.
10. Sandler, P.C. (2005.). *The Language of Bion*, Karnac, London.
11. Ogden, T.H. (1994.). *The Concept of Interpretive Action*. *Psychoanal. Q.*, 63:219-245.
12. Harris Williams, M. (2010.). *The Aesthetic Development; The Poetic Spirit of Psychonalysis*, Karnac, London.
13. Loewald, H. (2000.). *The Essential Loewald; Collected monographs and papers ed. by J. Lear*, University Global Press Inc.
14. Ferro, A., Nicoli, L. (2017.). *The New Analyst's Guide to the Galaxy; Questions about Contemporary Psychoanalysis*, Karnac, London.
15. Winnicott, D.W. (1971.). *Playing and Reality*, Pelican Books, London, 1986.
16. Strachey, J. (1953.). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume IV (1900): The Interpretation of Dreams (First Part)*. i-xiii. The Hogarth Press and the Institute of Psycho-analysis, London.
17. Meltzer, D. (1967.). *The Psychoanalytical Process*, The Clunie Press, Perthshire, Scotland, 1990.